

MARGONAUTÁK

Írások Margócsy István 60. születésnapjára

Szerkesztők

Csörsz Rumen István, Hegedüs Béla, Vaderna Gábor (I. rész)

Ambrus Judit, Bárány Tibor (II. rész)

Munkatárs: Teslár Ákos (II. rész)

rec.iti

Budapest • 2009

[<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>]

DEMETER JÚLIA

Rigó Sámson vagy Jonathán? Egy érdektelen rejtély meg nem oldása

Sganarelle alakját (a névvel együtt) Molière alkotta, olasz minták, elsősorban a *commedia dell'arte* alapján. Összesen hét Molière-drámában szerepel; a *Szerelmes doktor* atyá- és a *Don Juan* inas-alakjától eltekintve a másik ötben olyan groteszk, nevetséges burleszkfigura, akinek többszörösen is köze van a név etimológiájához. A név olasz eredetű, s leggyakrabban a ma már nem használt, 'a szemet felnyitni' jelentésű olasz *sgannare* igéhez kapcsolják, de előfordul etimológiájaként a 'csalni'-t jelentő *ingannare* szó is. Akárhogy is: a név a csalással, illetve a csalásra, megcsalásra való ráébredéssel kapcsolatos.

Kazinczy Ferenc csupán két Molière-drámát fordított, s mindkét esetben buffó jellegűt választott, középpontban *Sganarelle* burleszk alakjával. *A' kéntelen házasságban* (*Le Mariage forcé*) a főszereplő neve megmaradt *Szganarell*nek, a jelentésére való utalás nélkül. *A' botcsinálta Doktorban* (*Le Médecin malgré lui*) azonban, amelyet Kazinczy eleve magyarított, magyar nevet keresett a címszereplőnek is, aki a darabban egyszerre csaló és megcsalott. A név beszédes volta azonban teljesen eltűnt, amikor *Sganarelle* a *Rigó* vezetéknevet kapta. Kazinczy talán a rigófütyös erdőben fát hasogató figura *Rigó* névével is a *bobó* játék nyelvi és stíláriis eszköztárát próbálgatta, amikor az alacsony komikum és komédia nem populáris (fogalmazzunk pontosabban: nem debreceni) változatát akarta megteremteni.

A magyarítás olyan jól sikerült, hogy a magyar nyelvű Molière-kiadások ma is Kazinczy fordításában hozzák *A' botcsinálta Doktort*. Ez a szöveg azonban az 1834-es Bajza-féle kiadásból való, amely több ponton eltér Kazinczy kéziratától, utóbb pedig Illyés Gyula is átigazította. A Bajza-féle kiadásban, s ennek nyomán minden magyar nyelvű Molière-kötetben a magyarított címszereplő teljes neve *Rigó Jonathán*, Kazinczy viszont a leveleiben hol *Jonathán*ként, hol *Sámson*ként említette *Rigó* keresztnévét.

Alább e keresztnév rejtélyét járjuk körbe:

1. A börtönben fordított legelső változatról beszámoló 1797-es levelében Kazinczy nem írta meg a címszereplő nevét.¹

2. A fordítás legközelebb 1803-as leveleiben került elő, nyilván ekkor látott hozzá az átdolgozáshoz, s 1803-ban konzekvensen *Rigó Sámson*ként említette a főszereplőt.

¹ Kazinczy – Kis Jánosnak, 1797. november 16. KazLev, II, 421.

Érdekeség, hogy ekkor még nem a máig használatos, találó címmel utalt a fordításra, hanem a protagonistával.

Így *Rigó Sámson* szerepel Bárczay Ferencnek küldött leveleiben;² Szentgyörgyi Józsefnek a címet is azonosította: *Rigó Sámson avagy a' bot-csinálta doktor*.³ Ugyancsak *Rigó Sámsonra* hivatkozott, méghozzá maró gúnnyal a bátyja írói érdemeit kisebbíteni szándékozó Kazinczy József is.⁴ Évekkel később, még egyszer említette a *Sámson* nevet, 1814-ben.⁵

3. Rigóval legközelebb 1815–16-ban találkozunk, amikor Kazinczy lázasan tervezte köteteit és benne a Molière-fordításokat; ekkor viszont valamennyi levelében *Rigó Jonathán*ként utalt a műre. Így Helmezy Mihálynak írt leveleiben,⁶ de hasonlóképp írt Berzsenyinek,⁷ Szentgyörgyi Józsefnek,⁸ Buczy Emílnak,⁹ Döbrentei Gábornak,¹⁰ Horváth Ádámnak,¹¹ sőt Szemere Pál is ezt a címet használta.¹²

4. Ám mégsem Sámson, s nem is Jonathán: újabb nevet kell megismernünk, mert az autográf kéziratban a címszereplő olyan néven szerepel, amelyet hiába keresünk a levelekben – ugyanis *Rigó Dávid*nak hívják. Az elmúlt mintegy 170 év magyar nyelvű Molière-kiadásaiból ismert *Rigó Jonathán*nak tehát ideje búcsút inteni: a kritikai kiadásban a botcsinálta doktor hamarosan *Rigó Dávid*ként mutatkozik be.

² 1803. február 26. KazLev, XXIII, 65; 1803. június 8. KazLev, XXIII, 66; 1803. július 18. KazLev, XXIII, 67.

³ 1803. február 27. KazLev, III, 27–31.

⁴ DÉKÁNI Kálmán, *Kazinczy Ferenc följegyzései: 1803–1805*, ItK, 1902, 201.

⁵ Helmezy Mihálynak, 1814. július 27. KazLev, XI, 482.

⁶ 1815. január 25. KazLev, XII, 359; 1815. február 5. KazLev, XII, 375; 1815. február 9. KazLev, XII, 379; 1815. február 25. KazLev, XII, 413. 1816. február 11. KazLev, XIII, 473–476

⁷ 1815. január 10. KazLev, XII, 314.

⁸ 1815. január 20. KazLev, XII, 341.

⁹ 1815. március 3. KazLev, XII, 431.

¹⁰ 1815. március 4. KazLev, XII, 439.

¹¹ 1816. május 18. KazLev, XIV, 202.

¹² Szemere Pál – Kazinczynak, 1815. január 7. KazLev, XII, 310.